

Natural resources as an object of natural resource relations

Природні ресурси як об'єкт природоресурсних правовідносин

Maryna Deineha

Key words:

natural resource law, natural resource relations, object of natural resource relations, natural resources, natural objects.

Ключові слова:

природоресурсне право, природоресурсні правовідносини, об'єкт природоресурсних правовідносин, природні ресурси, природні об'єкти.

Постановка проблеми. Природоресурсні відносини можна визначити як сукупність комплексних суспільних відносин щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їхньому нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля. Нині в науковій доктрині, крім предмета правового регулювання природоресурсного права, чимало дискусій викликає визначення об'єкта природоресурсних правовідносин. Це пояснюється відсутністю комплексного дослідження теоретичних засад природоресурсних правовідносин, складністю предмета правового регулювання, різноманітністю методологічних підходів, неоднаковим розумінням системи природоресурсного права.

В умовах наявності великої кількості наукових поглядів на зазначене явище актуальною залишається проблема щодо формування єдиного підходу до розуміння об'єкта природоресурсних правовідносин. Оскільки, як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, об'єкт у структурі правовідносин утворює внутрішні функціональні зв'язки, що краще піддаються правовому регулюванню, а це, безперечно, сприяє усталеності правовідносин як окремої системи¹.

З цього приводу Ю.О. Вовк свого часу вказував на те, що предмет природоресурсного права – єдиний через єдність і нерозривний зв'язок усіх природних ресурсів, що є об'єктами правового регулювання. Водночас він досить багатогранний, оскільки виражається в підвидовій різноманітності зазначених відносин, що зумовлено різними видами природних об'єктів, із приводу яких існують суспільні відносини².

Стан дослідження. Дослідженню об'єктів природоресурсних та екологічних правовідносин присвячено наукові роботи таких видатних представників вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, як Г.В. Анісімової, Ю.О. Вовка, Б.В. Єрофєєва, М.Д. Казанцева, І.Б. Калініна, І.І. Каракаша, О.С. Колбасова, М.В. Краснової, В.В. Петрова, Ю.С. Шемшученка та інших науковців. Однак багатьом аспектам піднятої проблематики в науці недостатньо повно приділена увага, що й зумовлює актуальність визначеної теми наукової статті.

Метою статті є дослідження наукових підходів до характеристики об'єктів природоресурсних правовідносин, визначення поняття природних ресурсів як об'єктів природоресурсних правовідносин, виокремлення їхніх юридичних ознак, розкриття юридичної класифікації природних ресурсів як об'єктів природоресурсних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що під об'єктом правовідносин розуміють матеріальне або нематеріальне благо, задля одержання, передавання або використання якого суб'єкти вступають у правовідносини. Саме потреба в об'єкті спричиняє виникнення правового зв'язку між суб'єктами, викликає появу й реалізацію їхніх прав та обов'язків. Об'єкти природоресурсних правовідносин – це ті блага, з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються природоресурсні правовідносини. Зважаючи на наявні наукові підходи, для визначення та характеристики об'єкта при-

¹ Єрмоленко В.М. Об'єкт у структурі правовідносин. Юридична Україна. 2004. № 1. С. 11.

² Вовк Ю.А. Советское природоресурсное право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть: учеб. пособие. Х.: Вища школа, 1986. С. 10.

родоресурсних правовідносин необхідним є дослідження змісту таких понять, як природний об'єкт і природний ресурс.

Природний об'єкт, на думку В.В. Петрова, – це складова частина природного середовища, що охороняється законом, відрізняється природним характером свого походження, відсутністю вартості, станом в екологічній системі природи, виконанням екологічної, економічної, культурно-оздоровчої функцій. Учений визначає «природні ресурси» в широкому аспекті як всі природні блага, що призначені для задоволення потреб людини, й у вузькому – як природні джерела задоволення потреб матеріального виробництва³. Природний об'єкт, як зазначає науковець, представляє собою завершений екологічний комплекс, що взаємодіє з навколишнім і соціальним середовищем на основі екологічних, економічних функцій, які він виконує. Об'єктом права користування може бути юридично визначена частина природного об'єкта. У процесі використання природного об'єкта з нього вилучається речовина або через нього споживається та чи інша корисна властивість, що задовольняє потреби людей. Така речовина, що входить у склад природного об'єкта, чи його корисна властивість називається природним ресурсом. Тому природні ресурси є частиною природного об'єкта, який виступає як джерело задоволення матеріальних, економічних потреб та інтересів людини⁴.

До того ж деякі науковці розглядають природні ресурси в широкому та вузькому значеннях. До природних ресурсів у широкому значенні належать усі природні блага, що слугують задоволенню потреб людини, а у вузькому – природні джерела для задоволення потреб матеріального виробництва⁵.

Природні об'єкти як складові частини або компоненти навколишнього природного середовища, на думку І.І. Каракаша, мають ознаки природного походження та перебувають в екологічному взаємозв'язку з природними системами, здатні виконувати екологічну функцію й забезпечувати якість середовища існування людини та суспільства. Природні ресурси в буквальному значенні є джерелами споживання. Під ресурсом у вузькому сенсі розуміють джерело економічного споживання. У широкому розумінні природні ресурси – це джерела споживання людиною та суспільством для задоволення своїх економічних, екологічних, оздоровчих, культурних, естетичних, духовних та інших потреб. Поняття «природний об'єкт» відбиває екологічну сторону складової довкілля, а поняття «природний ресурс» – економічну сторону як об'єкта споживання⁶.

Аналогічних наукових поглядів дотримується й Г.В. Анісімова, яка під природними об'єктами розглядає складову частину навколишнього природного середовища або все довкілля загалом, яке наділене ознаками природного походження, може виконувати різноманітні екологічні функції та забезпечувати якість середовища для людини. Поняття природного об'єкта відбиває екологічний фактор. Природні об'єкти становлять невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища, а природні ресурси утворюють частину природних об'єктів, які використовуються як джерела задоволення різних інтересів людини. Природні ресурси – це джерело споживання, задоволення економічних потреб⁷.

До того ж, зважаючи на наукову позицію Г.В. Анісімової, можна визначити, що до основних ознак об'єктів природоресурсних правовідносин належать: а) природний характер походження; б) відсутність вартості у природних об'єктах; в) неможливість (або обмежена можливість) відновлення в натурі природних об'єктів; г) екологічний взаємозв'язок із навколишнім природним середовищем; г) особливий правовий режим їх використання, що містить значну кількість імперативних приписів та інше⁸.

М.В. Краснова звертає увагу на те, що до об'єктів варто відносити матеріальні та нематеріальні соціальні цінності, на які спрямовані правовідносини. Науковець розглядає природні ресурси як матеріальні та нематеріальні блага. Так, природні ресурси як матеріальні блага – це частини природи або ж природних об'єктів, що залучені в господарський обіг та які через притаманні їм якості можуть використовувати

³ Петров В.В. Экология и право. М.: Юрид. лит., 1981. С. 205–206.

⁴ Петров В.В. Экологическое право России: учебник. М.: Изд-во БЕК, 1995. С. 357.

⁵ Шемшученко Ю.С. Предмет і об'єкт екологічного права. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. С. 201.

⁶ Каракаш І.І. Види об'єктів екологічного права. Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів. Одеса: Фенікс, 2012. С. 93–94.

⁷ Анісімова Г.В. Об'єкти та суб'єкти екологічного права. Екологічне право України: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х.: Право, 2009. С. 6–7.

⁸ Анісімова Г.В. Об'єкти екологічних правовідносин: сучасні підходи. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). С. 8. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua>

тися людиною, суспільством і державою для задоволення багаточисельних потреб. Природні ресурси як нематеріальні блага – це не залучені до господарського обігу природні об'єкти, що входять в екологічні системи як необхідні компоненти та внаслідок виконуваних екологічних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних, науково-пізнавальних, естетичних та інших функцій мають особливе значення для задоволення потреб середовища життєдіяльності людини й суспільства. Крім того, М.В. Краснова зазначає, що в межах науки підтверджується економічний атрибут природи, коли об'єктами правового регулювання розглядаються виключно природні ресурси, які хоча фактично і мають зв'язки з природою (мають природне походження, пов'язані з навколишнім природним середовищем, виконують функції життєзабезпечення тощо), проте можуть перебувати в цивільному обігу та щодо яких можуть вчинятися певні юридично значимі дії⁹.

Природні ресурси, як вказує І.Б. Калінін, представляють собою сукупність речовин або якостей природних об'єктів, корисні властивості яких використовуються або можуть бути використані людиною. Природний об'єкт – це обмежений у просторі комплекс взаємозалежних матеріальних елементів природи природного походження. Об'єктами природоресурсних правовідносин можуть бути тільки об'єкти природного походження, що містяться в навколишньому природному середовищі, а також природно-техногенні об'єкти. За таких умов загальним об'єктом природоресурсних правовідносин є певний природний ресурс. Водночас у користування завжди надається не абстрактний ресурс, а зазначений у ліцензії, рішенні, договорі, угоді конкретний, індивідуалізований у певних межах природний об'єкт. Отож безпосереднім об'єктом природоресурсних відносин є локалізований у просторі природний ресурс у певному природному об'єкті. І безпосередній, і загальний об'єкт природоресурсних правовідносин є найчастіше матеріальними об'єктами. Але інтереси ресурсокористувачів можуть задовольнятися й шляхом використання нематеріальних благ¹⁰.

М.В. Краснова наголошує також на тому, що, по суті, природні ресурси в сучасних умовах – це основні об'єкти екологічного права, щодо яких в науці недостатньо повно приділяється увага, особливо й щодо їхньої юридичної класифікації¹¹.

З огляду на положення спеціальної галузевої літератури¹² природні ресурси як об'єкти природоресурсних правовідносин можна поділити на вичерпні та невичерпні. Вичерпні природні ресурси поділяють на невідновлювані і відновлювані. До невідновлюваних відносять ті з них, які абсолютно не відновлюються або відновлюються набагато повільніше, ніж використовуються (наприклад, надра, корисні копалини). До відновлюваних природних ресурсів відносять земельні ресурси, лісові ресурси, тваринний і рослинний світ тощо. Ці ресурси у міру їх використання відновлюються.

Відновлювані природні ресурси – це ресурси, що здатні до повного або часткового самовідновлення через розмноження або інші природні цикли відновлення. Такі ресурси можуть відновлюватися у природних процесах або відтворюватися під впливом діяльності людини¹³. Відновлення узагальнює не нові процеси створення природних ресурсів, а повернення колишніх їхніх якісних і кількісних характеристик¹⁴. Відтворення природних ресурсів розглядається як: специфічна сфера діяльності суспільного виробництва, спрямована на збереження якості та кількості відновлюваних природних ресурсів на основі цілеспрямованого управління природними процесами; штучне підтримання природних ресурсів на певному рівні за допомогою відповідних ресурсовідновлюваних заходів для досягнення їхнього продуктивного стану¹⁵. Наприклад, відновлення лісових ресурсів здійснюється шляхом як природного відновлення, так і завдяки лісорозведенню. Можливими напрямками відтворення природних ресурсів можуть бути також такі: рекультивация, агролісомеліорація, штучне розведення мисливських тварин і птахів тощо.

⁹ Краснова М.В. Системність в теорії екологічного права: питання методології науки. Екологічне право України: система та межі правового регулювання: матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2015 р.) / Ред. кол. В.І. Андрейцев та ін. Д.: НГУ, 2015. С. 65.

¹⁰ Калінін І.Б. Природоресурсное право: учеб. пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. С. 105.

¹¹ Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2013. Вип. 2 (96). С. 10.

¹² Быков В.Н. Природные ресурсы и охрана окружающей среды / Быков В.Н., Максимович Н.Г., Казакевич С.В., Блинов С.М. М., 2007. 320 с.; Веснин В.Р. Популярная экономика природопользования. М.: «Наука», 1991. 113 с.; Мелешкин М.Т. Экономика и окружающая среда (взаимодействие и управление) / М.Т. Мелешкин, А.П. Зайцев, Х.А. Маринов. М.: Экономика, 1979. 202 с.

¹³ Быков В.Н. Природные ресурсы и охрана окружающей среды / Быков В.Н., Максимович Н.Г., Казакевич С.В., Блинов С.М. М., 2007. С. 7.

¹⁴ Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. М.: Мысль, 1990. С. 23.

¹⁵ Газуда М.В. Сутнісна характеристика відновлюваних природних ресурсів та особливості їх використання у сільському господарстві. Збірник наукових праць. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Випуск 11 (44). Луцьк: Луцький НТУ, 2014. С. 16.

Для збереження здатності природних ресурсів до самовідновлення потрібні певні природні умови. Порушення цих умов затримує або взагалі припиняє процес самовідновлення, на що зважати під час їх використання. Темпи використання природних ресурсів повинні відповідати темпам їх самовідновлення. Порушення цієї відповідності неминуче веде до виснаження природних ресурсів і необхідності вжиття заходів щодо їхнього відтворення. В іншому випадку відновлювані природні ресурси можуть стати невідновлюваними.

Невичерпні природні ресурси містять водні, кліматичні та космічні ресурси. Водні ресурси дуже великі. Вода є у всіх можливих для неї станах. Її загальні ресурси залишаються незмінними та невичерпними. Але з різноманітною діяльністю людини запаси води можуть сильно змінюватися та втрачати свої споживчі властивості. Запаси прісної води є вичерпними та в багатьох місцях значно скоротилися. Став відчуватися її недолік для задоволення різних потреб людини й суспільства.

Фахівці з проблем прикладної кліматології визначають кліматичні ресурси як невичерпні природні ресурси у кліматичній системі (насамперед в атмосфері), що зумовлюють функціонування, розвиток, продуктивність різних галузей народного господарства¹⁶ і можуть бути використані для вирішення конкретного завдання у промисловості, сільському, лісовому, рибному господарстві, соціальній сфері тощо¹⁷. Наукові погляди вчених – представників еколого-правової доктрини – характеризуються невизначеністю щодо тлумачення терміна «кліматичні ресурси». Наприклад, деякі науковці зазначають, що використання кліматичних ресурсів обмежується правовою охороною атмосферного повітря в міжнародно-правовій¹⁸ або внутрішній системі екологічного права¹⁹.

На думку окремих учених, питання використання кліматичних ресурсів взагалі виключається зі сфери еколого-правового регулювання. Зокрема, за словами Т.Г. Пучініної, сам по собі клімат не може розглядатися як складова частина природного середовища, а кліматичні ресурси залишаються за рамками правового регулювання через їхній неоречевлений характер²⁰. Н.В. Кузнецова вказує на те, що використання сонячної енергії або кліматичних ресурсів не піддається достатньою мірою контролю та регулюванню зі сторони людини²¹.

До того ж деякими вченими в галузі еколого-правової науки неодноразово зверталась увага на те, що поряд із так званими класичними об'єктами екологічного права до сфери правового регулювання належать і нові – клімат, озоновий шар, повітряний простір тощо²². М.В. Краснова зазначає, що ряд об'єктів екологічного права нині розширюється, зокрема, віднесенням (наприклад, актами міжнародного екологічного права) до їхнього числа і клімату, який відображає певні характеристики самої природи (або ж навколишнього природного середовища)²³.

У галузевій науковій літературі виділяють такі кліматичні ресурси: енергетичні (сонячна радіація, енергія вітру); теплові (температура повітря та ґрунту); ресурси вологи в атмосфері та ґрунті (хмарність, опади, сніговий покрив, волога у ґрунті); світлові (освітленість); газові (озон та гази в атмосфері)²⁴. У зв'язку з цим поняття «кліматичний ресурс» має застосовуватися для позначення передусім кількісного та якісного ефектів від використання таких властивостей складових елементів клімату: сонячної радіації, енергії вітру, температури повітря, вологості атмосферного повітря, ґрунту тощо, що вилучаються з навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних, економічних, соціальних та інших потреб людини.

¹⁶ Клімат України: монографія / За заг. ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченка. К.: Видавництво Раєвського, 2003. 343 с.

¹⁷ Кліматологія. Терміни та визначення основних понять. Х., 2001. С. 72.

¹⁸ Шемшученко Ю.С. Предмет і об'єкт екологічного права. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. С. 643.

¹⁹ Ерофеев Б.В. Экологическое право: учебник для вузов. М.: Юриспруденция, 1999. С. 310–311; Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 269; Экологическое право: учебник / Т.С. Бакунина, Г.Е. Быстров, Г.В. Выпханова и др.; отв. ред. Г.Е. Быстров, Н.Г. Жаворонкова, И.О. Краснова. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. С. 532–536.

²⁰ Пучинина Т.Г. Основы экологического права: учеб. пособие. Красноярск, 1999. С. 9, 46.

²¹ Кузнецова Н.В. Экологическое право: учеб. пособие. М.: Юриспруденция, 2000. С. 4.

²² Анісімова Г.В. Об'єкти екологічних правовідносин: сучасні підходи. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). URL: <http://dspace.nlu.edu.ua>.

²³ Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. Вісник Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2013. № 2 (96). С. 8–12.

²⁴ Клімат України: монографія / За заг. ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченка. К.: Видавництво Раєвського, 2003. С. 103.

До космічних ресурсів відносять, наприклад, енергію морських припливів²⁵.

Висновки. Отже, проаналізувавши наукові підходи представників вітчизняної та зарубіжної доктрини екологічного права, можна визначити, що об'єктом природоресурсних правовідносин є природні ресурси – юридично визначена частина навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження та перебуває в екологічному взаємозв'язку з природними об'єктами, використовується або може бути використана як джерело задоволення потреб людини. Основними юридичними ознаками природних ресурсів є такі: а) природний характер походження, б) екологічний взаємозв'язок із навколишнім природним середовищем і між собою, в) кількісна та якісна обмеженість у навколишньому природному середовищі, г) обмежена можливість або неможливість відтворення окремих видів природних ресурсів, ґ) основні природні ресурси фізично нерухомі та не переміщувані у природному просторі; д) відсутність реальної вартості, і в економічному сенсі природні ресурси не є товаром, е) особливий правовий режим їх використання, що містить значну кількість імперативних приписів, є) мета використання – задоволення різноманітних потреб людини тощо.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до характеристики об'єктів природоресурсних правовідносин. Розкрито теоретичні положення представників юридичної науки щодо визначення поняття природних ресурсів як об'єктів природоресурсних правовідносин, виокремлення їхніх юридичних ознак. Проаналізовано наукові підходи до юридичної класифікації природних ресурсів як об'єктів природоресурсних правовідносин.

Summary

The article is devoted to the research of scientific approaches to the characterization of objects of natural resources legal relations. The theoretical positions of the representatives of legal science concerning the definition of the concept of natural resources as objects of natural resource legal relations, the identification of their legal features are revealed. The scientific approaches to the legal classification of natural resources as objects of natural resource relations are analyzed.

Використана література:

1. Анісімова Г.В. Об'єкти екологічних правовідносин: сучасні підходи. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). URL: <http://dspace.nlu.edu.ua>
2. Анісімова Г.В. Об'єкти та суб'єкти екологічного права. Екологічне право України: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х.: Право, 2009. 328 с.
3. Быков В.Н. Природные ресурсы и охрана окружающей среды / Быков В.Н., Максимович Н.Г., Казакевич С.В., Блинов С.М. М., 2007. 320 с.
4. Веснин В.Р. Популярная экономика природопользования. М.: «Наука», 1991. 113 с.
5. Вовк Ю.А. Советское природоресурсное право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть: учебное пособие. Х.: Вища школа, 1986. 160 с.
6. Газуда М.В. Сутнісна характеристика відновлюваних природних ресурсів та особливості їх використання у сільському господарстві. Збірник наукових праць. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Вип. 11 (44). Луцьк: Луцький НТУ, 2014. С. 12–23.
7. Ерофеев Б.В. Экологическое право: учебник для вузов. М.: Юриспруденция, 1999. 448 с.
8. Єрмоленко В.М. Об'єкт у структурі правовідносин. Юридична Україна. 2004. № 1. С. 11–15.
9. Калинин И.Б. Природоресурсное право: учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. 350 с.
10. Каракаш І.І. Види об'єктів екологічного права. Екологічне право України: підручник для студ. вищих навч. закладів / За ред. І.І. Каракаша. Одеса: Фенікс, 2012. 788 с.

²⁵ Быков В.Н. Природные ресурсы и охрана окружающей среды / Быков В.Н., Максимович Н.Г., Казакевич С.В., Блинов С.М. М., 2007. 320 с.

11. Клімат України: монографія / За заг. ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченка. К.: Видавництво Раєвського, 2003. 343 с.
12. Кліматологія. Терміни та визначення основних понять. Х., 2001. 218 с.
13. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навч. посібник. Н.Р. Кобецька. К.: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
14. Краснова М.В. Системність в теорії екологічного права: питання методології науки. Екологічне право України: система та межі правового регулювання: матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2015 р.) / Ред. кол. В.І. Андрейцев та ін. Д.: НГУ, 2015. 247 с.
15. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2013. Вип. 2 (96). С. 8–12.
16. Кузнецова Н.В. Экологическое право: учеб. пособие. М.: Юриспруденция, 2000. 168 с.
17. Мелешкин М.Т. Экономика и окружающая среда (взаимодействие и управление) / М.Т. Мелешкин, А.П. Зайцев, Х.А. Маринов. М.: Экономика, 1979. 202 с.
18. Петров В.В. Экологическое право России: учебник. М.: Изд-во БЕК, 1995. 557 с.
19. Петров В.В. Экология и право. М.: Юрид. лит., 1981. 224 с.
20. Пучинина Т.Г. Основы экологического права: учеб. пособие Красноярск, 1999. 139 с.
21. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. М.: Мысль, 1990. 637 с.
22. Шемшученко Ю.С. Предмет і об'єкт екологічного права. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.
23. Экологическое право: учебник / Т.С. Бакунина, Г.Е. Быстров, Г.В. Выпханова и др.; отв. ред. Г.Е. Быстров, Н.Г. Жаворонкова, И.О. Краснова. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 656 с.

Maryna Deineha,

*PhD (Candidate of Law Sciences), Associate Professor,
Department of Agricultural, Land and Environmental Law
named after Academician V.Z. Yanchuk, Faculty of Law*